

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

“Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem”

Ljubljana, 11. in 12. april 2001

Šestdesetletnice začetka druge svetovne vojne na slovenskih tleh se je kot važne in pomembne obletnice spomnila tudi Zveza zgodovinskih društev Slovenije, ki je ob tej priložnosti pripravila dvodnevni znanstveni posvet *Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem* (11. in 12. april 2001). Pokrovitelj posveta je bil predsednik Republike Slovenije, Milan Kučan, soorganizatorji pa Inštitut za novejšo zgodovino Ljubljana, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, Arhiv Republike Slovenije, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Narodna in študijska knjižnica iz Trsta in Slovenski znanstveni inštitut iz Celovca. 11. aprila (natanko šestdeset let potem, ko je v Ljubljano vkorakala italijanska okupatorska vojska in mesto zasedla) se je v dvorani upravne enote Vič-Rudnik v Ljubljani zbralo okrog 200 zgodovinarjev in drugih udeležencev posveta. Zbrane, med njimi tudi predsednika Republike Slovenije, je uvodoma pozdravil predsednik Zveze zgodovinskih društev Slovenije Jurij Perovšek in otvoril posvet. Prvi je svoj referat predstavil Dušan Nečak (*Politične razmere v Evropi ob začetku druge svetovne vojne*), ki je orisal čas pred izbruhom druge svetovne vojne ali t.i. “trideseta leta” svetovne zgodovine, zaznamovana z vzponom fašizma in nacizma na eni ter organiziranjem odpora proti obema na drugi strani. Spregovoril je o posledicah gospodarske krize in predstavil vzroke in okoliščine, ki so Hitlerju omogočile, da je z napadom na Poljsko začel krvavo vojno za svetovno prevlado. Janko Prunk (*Duhovno politični položaj liberalnih in katoliških političnih sil pred drugo svetovno vojno*) je spregovoril o krizi liberalizma v Evropi v letih pred drugo svetovno vojno in njegovem razcvetu v Ameriki po zaslugah ameriškega predsednika F. D. Roosevelta in njegovega New Deala, ki je pripomogel k povojni obnovi liberalne demokracije. V evropskem katoliškem političnem taboru je prišlo do razkola. Večji del je ostajal zvest svojim antiliberalnim in antisocialističnim nazorom in ni mogel sodelovati z liberalci v boju proti fašizmu, manjšina demokratično osamosvojenih katoličanov pa je nastopila proti fašizmu in po vojni sodelovala pri obnovi demokracije. Peter Vodopivec (*Moč in nemoč ideje in politike Ljudske fronte*) je ugotavljal, da je imelo slovensko ljudskofrontno gibanje tako kot v ostali Evropi množičen značaj, vendar je doseglo skromne politične in socialne uspehe. Idejo Ljudske fronte je vzbudila komunistična internacionala, ko je na 7. kongresu Kominterne 1934 pristala na skupen nastop komunistov, socialistov in meščanskih strank proti fašizmu in nacizmu, ter preko nje širila politični vpliv komunističnih strank in uveljavljanje sovjetske politike izven meja svoje države. Kakšne rešitve o povojnem državnem okviru Slovenije so ponujale takratne slovenske politične sile? Na to vprašanje je poskušal odgovoriti Bojan Godeša (*Aprilska vojna 1941 in dileme o bodočem državnem okviru Slovenije*). Okupacija in razkosanje jugoslovanske države 1941 sta porodili več možnih rešitev slovenskega narodnega vprašanja in bodočega slovenskega državnega okvira. Jugoslovanski državni okvir so še naprej zagovarjali liberalni politiki in katoliški tabor, ki pa je do jeseni 1941 v primeru razpada Jugoslavije razmišljal še o drugih variantah. KPS je na prvo mesto postavila pravico slovenskega naroda do samoodločbe, dokončno odločitev za Jugoslavijo pa je sprejela po prvem zasedanju AVNOJ-a v Bihaću 1942. Zaradi kasnejše prevlade jugoslovanske usmeritve so bile vse nejugoslovanske rešitve prekrite ali celo zanikane.

V diskusiji, ki je sledila, so svoja mnenja in vprašanja na posamezne referate podali Tamara Griesser Pečar, Dušan Biber, Milica Kacin-Wohinz, Tino Mamić in Janez Globočnik.

Z referatom Toneta Ferenc (Okupacijski sistemi v Evropi in Slovenija 1941) se je začel popoldanski del posveta. Referent je predstavil okupacijske sisteme držav trojnega pakta, ki so se med seboj razlikovali predvsem po namenu okupacije. Slovensko narodno ozemlje so si razdelile tri okupatorske sile z namenom vključiti ga v svoje države. Važnejši politični cilj vseh treh okupatorjev pa je bilo raznarodovanje. Anka Vidovič-Miklavčič (*Idejnopolitični značaj SLS ob začetku vojne 1941*) je poskušala osvetliti nekatere značilnosti, ki so krojile socialni in politični katolicizem v slovenski družbi v tridesetih letih ter položaj Slovenske ljudske stranke, ki si je ob koncu predaprilske Jugoslavije prizadevala za uveljavitev monolitne krščanske družbe. Prvi dan posveta je zaključila Jera Vodušek Starič (*Liberalni patriotizem in intransigenca leta 1941*). Poudarila je, da je z odprtjem novih arhivov pri nas in v tujini potrebno jugoslovansko odporništvu med drugo svetovno vojno deliti v tri faze, od katerih sega prva, ki so jo tudi pri nas zaznamovale vse oblike klasičnega odpora razen oborožene vstaje, od leta 1939 (zasedba Češkoslovaške, napad na Poljsko) do 1941 (padec Jugoslavije, napad na Sovjetsko zvezo). V tem obdobju so odporništvu vodili slovenski liberalci in so 1941 zato želeli nastopiti kot enakovreden partner pri organiziranju upora. Pri tem pa so naleteli na nepopustljivo stališče s strani komunistične stranke.

V času, namenjenemu diskusiji, je kratek koreferat na lastno pobudo predstavil Igor Torkar, ki je sicer pohvalil visok znanstveni nivo posveta, vendar pa poudaril, da ni dovolj govoriti le o dejstvih. Danijel Malenšek je opozoril na pravna dejstva v letu 1941 in izpostavil problem legitimnosti in lojalnosti. V diskusiji in replikah so sodelovali še Janez Zdešar, Tone Ferenc in Janko Prunk.

Drugi dan posveta je prva nastopila Vida Deželak-Barič (*Vloga in značaj Osvobodilne fronte slovenskega naroda*), ki je Osvobodilno fronto označila kot izraz uporniškega razpoloženja med Slovenci. OF, ki je imela značaj političnega in vojaškega gibanja, je po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo iz t.i. protimperalistične faze prešla v boj za osvoboditev izpod nacističnih okupatorjev. Njen program, ki so ga izoblikovali do konca leta 1941, je med drugim zahteval pravico slovenskega naroda za samoodločbo, boj za Zedinjeno Slovenijo in boj proti okupatorjem. Postopno se je OF razvila v množično organizacijo z atributi oblasti. Sledil je Zdenko Čepič (*Revolucijsko v letu 1941*). Po njegovem mnenju je bilo revolucijsko v letu 1941 odločitev za odpor proti okupatorju pod taktirko OF in njen vstop v slovenski politični prostor s programom osvoboditve in združitve slovenskega naroda, vprašanje odnosa do jugoslovanske države in njene bodoče ureditve, s priznavanjem načela samoodločbe narodov, ustanovitev oblastvenega organa SNOO (Slovenski narodnoosvobodilni odbor) septembra 1941 kot odraz samoodločbe slovenskega naroda, ter način uveljavljanja in varovanja narodnoosvobodilnega gibanja. Po mnenju Borisa Mlakarja (*Upor ali kolaboracija – resnična dilema?*) je pripravljenost na pravo kolaboracijo obstajala le v določenih krogih na Štajerskem. Velika večina vodilnih krogov pa je vendarle bila naravnana proti okupatorju. Damijan Guštin (*Vprašanje oboroženega odpora 1941*) je spregovoril o oboroženem odporu, ki predstavlja najintenzivnejšo obliko nasprotovanja okupatorjem. Zanj so se v okupirani Sloveniji odločile vse takratne glavne politične sile, enako tudi Komunistična partija Slovenije in OF, ki je julija 1941 postala tudi formalni nosilec oboroženih sil odporništvu. Kot zadnji v dopoldanskem delu je nastopil France M. Dolinar (*Slovenska cerkev in okupacija*). V Kraljevini Jugoslaviji je bilo slovensko ozemlje razdeljeno na mariborsko škofijo, vodil jo je škof I. J. Tomažič, in ljubljansko škofijo, ki jo je upravljal škof G. Rožman. Oba škofa sta še pred vojno opozarjala na njeno grozečo nevarnost, vendar konkretnih načrtov za ta primer nista imela. Ob zasedbi ozemlja sta oba odklanjala komunizem in oborožen odpor proti okupatorju ter priznavala legalnost okupacijske oblasti do konca vojne.

Podani referati so sprožili živahno diskusijo, ki se je zavlekla še v čas kosila. Tamara Griesser Pečar je 16. september 1941 (ustanovitev SNOO) označila kot začetek državljanske vojne v Sloveniji. Na to izjavo so replike, ki so se hkrati navezovale še na diskusijo prejšnjega dne o legitimnosti in lojalnosti, podali Zdenko Čepič, Jera Vodušek Starič, Dušan Biber, Janko Prunk in Tine Stanovnik. Da o zamejskih Slovencih na Primorskem, Koroškem in Porabju ne govori noben referat, so ugotovili Milan Pahor, Avguštin Malle in Nevenka Troha, ki je po dogovoru s predsednikom ZZDS Jurijem Perovškom poudarila, da bo potrebno njihov specifičen položaj obdelati v posebnem referatu, ki bo vključen v zbornik s posveta. Diskusija se je vrtela še okrog vprašanja, ali in če, kakšna je bila revolucija leta 1941, v kateri sta bila glavna diskutanta Janko Prunk in Zdenko Čepič. Replike sta podala še Jera Vodušek Starič in Dušan Biber. Na referat Borisa Mlakarja sta svoji mnenji predstavila Božo Repe in Bruno Hartman.

V popoldanskem delu so udeleženci najprej prisluhnili Marjanu Žnidariču (*Vpliv okupacije na življenje Slovencev leta 1941*), ki je poudaril, da so okupacija in razkosanje slovenskega ozemlja ter s tem povezane družbene, gospodarske, upravne, politične, kulturne in etnične spremembe usodno vplivale na življenje ljudi. Razmere so bile po različnih pokrajinah različne, enako se je razlikoval tudi odpor proti okupatorju in odnos Slovencev do okupacije. Sledil je Aleš Gabrič (*Odziv slovenskih kulturnikov na okupacijo leta 1941*). Razložil je, da sta se v Ljubljanski pokrajini, ki je edina še dopuščala javno slovensko besedo, oblikovali "legalna" in "ilegalna" kulturna scena. Na prvi so delovali kulturniki in kulturne revije, ki so objavljali pod taktirko italijanske cenzure. Večji del kulturnih ustvarjalcev je deloval na "ilegalni" sceni, potem ko je konec 1941 pozval h kulturnemu molku (večje število kulturnih revij je tako prenehalo izhajati) in vstopil v vrste OF. Ilegalni tiski in stvaritve so, po besedah Aleša Gabriča, izžarevale odporniški duh. Kulturne ustanove pa so se poskušale izogniti političnim pritiskom in se držati le svojega kulturnega poslanstva. Božo Repe (*Odnos med Slovenci in "staroselskimi" Nemci v dinamiki okupacije leta 1941*) je poudaril, da nemška manjšina in slovenska večina v slovenskem prostoru nista zmogli skupnega življenja. Potem ko je večina ekonomsko močne in politično organizirane nemške manjšine sodelovala z okupatorjem, so povojne jugoslovanske oblasti, prepričane v njeno kolektivno krivdo, večino izgnale ali kako drugače ukrepale. Da je bila usoda slovenskega izseljenstva pred izbruhom druge svetovne vojne dokaj pesimistično obarvana, je v svojem referatu ugotavljal Marjan Drnovšek (*Slovenski izseljenci v Zahodni Evropi in začetki druge svetovne vojne*). V Zahodni Evropi živeči slovenski izseljenci so se z grozotami vojne srečali prej kot Slovenci v Jugoslaviji. Mnogi so se ob izbruhu vojne vrnili domov, ostali so poskušali preživeti v vojni vihri. Kot zadnji referent je za govorniškimi odrom nastopil Darko Friš (*Leto 1941 in slovenski priseljenci v ZDA*). Večina ameriških Slovencev je nasprotovala nacizmu in fašizmu. Vidno prizadeti ob razkosanju "stare domovine" so začeli z organiziranjem pomoči. Z vstopom ZDA v vojno so tudi sami postali njeni aktivni udeleženci.

Dvodnevni posvet se je končal z zaključnim govorom predsednika ZZDS Jurija Perovška. O drugi svetovni vojni in letu 1941 je bilo v slovenskem zgodovinopisju že mnogo napisanega, kar nekaj simpozijev je to temo že obravnavalo. K dosedanjemu vedenju in obravnavam pa so odlični referati dodali nova, v zadnjih letih dognana znanstvena spoznanja, ki se tako ali drugače vežejo na dogodke pred šestdesetimi leti.

Barbara Šatej